

O význame mlčania a ticha pre ekologizáciu myslenia a konania

Zenova anekdota nazvaná: „Naučiť sa mlčať“ hovorí: „*Žiaci tendaiskej školy sa zaoberali meditáciou skôr ako vkročil do Japonska zen. Štyria z nich, ktorí boli blízkyimi priateľmi, si slúbili, že strávia sedem dní v tichosti. Prvý deň boli všetci ticho. Ich meditácia sa začala priaznivo, no keď nadišla noc a petrolejky slabli, jeden z nich sa nezdržal a povedal sluhovi: „Daj tie lampy do poriadku.“ Druhého žiaka prekvapili slová toho prvého. „Nemali by sme povedať ani slovo,“ poznamenal. „Vy dvaja ste ale sprostí. Prečo ste hovorili?“ Opýtal sa tretí. „Ja jediný som neprehovoril,“ uzavrel štvrtý žiak.“*

Uvažovať o význame mlčania a ticha a vzťahovať tieto úvahy k ekológii v období, keď sa u nás po dlhom čase zamlčovania tolko hovorí o ekologických problémoch a hroziacej ekologickej katastrofe, keď rýchlosť posúvania sa ľudstva smerom k okraju priepasti svedčí skôr o tom, že sa o nich stále ešte hovorí málo, alebo skôr málo účinne, môže vyzeráť ako nevedenie si závažnosti ekologickej problematiky a možno aj ako prejav ľahostajnosti k nej. Môže sa to tak javiť, kým neprištúpime na predstavu veľavravného mlčania a hovoriaceho ticha. Ved mlčať nemusí znamenať (a ani neznamená) nekomunikovať. Mlčanie nie je vždy nemotou, ako ticho nie je vždy hlučotou.

Zástancovia zenového budhizmu, ktorých myšlienkové poslanstvo sa dá byť jednou z významných inšpirácií pre riešenie ekologických problémov, svojím zdôrazňovaním mlčania a ticha, zrejme, ako to možno vytušiť aj z uvedenej anekdoty, nechceli úplne zavrhnúť a spochybniť význam slov a hovorenia, ale azda len poukázať na nadužívanie a zneužívanie slov a hovorenia. Na to, že slovné abstrakcie prestávajú

byť jediným, absolútnym, výlučným vyjadrením dynamiky bytia či jeho prehovorením, a hovorenie prestáva byť bytostným aktom, stáva sa samoučelom. Celé toto poukazovanie sa však v snahe o zväčšenie účinnosti a presvedčivosti deje ostrou, demonštratívnu formou, ktorá môže budiť dojem úplnej negativity. Ale nedokážeme my, ľudia 20. storočia, zazrieť v žiakoch z anekdoty samých seba? Vieme, aká je naša situácia. Vieme, čo treba robiť, neraz sme si to povedali a neustále si to opakujeme, čin však (pomocou slov) presúvame na niekoho iného. Kierkegaard pred zhruba poldruhástoročím vo svojej Súčasnosti napísal: „*Současnosť je doba bytostne rozumová, reflexívna, nezanícená, ktorá vzplane chvílkovým nadšením a pak dùmmyslně spočine v ne-tečnosti... Podobně, jako nějaký mladý muž, rozhodnutý, že se od prvního září bude se vši vážností připravovat na státní zkoušku, si usmyslí, že si zatím v srpnu kvůli posilnění udělá prázdniny: právě tak se podle všeho nynější generace vážně usnesla, ... že se práce se vši opravdovostí chopí generace příští... Čin a rozhodnutí jsou naší době stejně vzácné jako opojení z nebezpečné plavby tomu, kdo plave na mělčině.*“ (Kierkegaard, 1969). Podobne, ako v anekdote, nechýba prízvukovanie toho, čo všetci vedia, plytvanie slovami, posudzovanie konania iných, kritizovanie bez sebakritického pohľadu, zneužívanie slov na vytváranie svojho imidžu, predstavy o vlastnej tvári, založenej na ilúzii, klame a sebaklame.

Čomu môže naučiť dobrovoľné mlčanie a zotrúvanie v tichu? Môžeme len hádať, čo malo naučiť mlčanie pytagorejcov, ktorí podľa legendy museli podstúpiť päť rokov mlčania ako súčasť prijímacej procedúry do tajného spoločenstva. Vernosti slubu, seabdis-

ciplíny a sebaovládaniu? Schopnosti vystačiť aj s málom, komunikovať maximálne úsporne, lebo aj slová sa môžu stať objektom hromadenia? A možno malo vyburcovať latentnú hlbinnú tvorivosť, ktorá sa často mobilizuje práve v mimoriadnych situáciách. Nevyhnutnosť mlčať, i dobrovoľná, takouto situáciou je. Nedá sa spoľahnúť na overené prostriedky dorozumenia, treba hľadať nové či znovuobjavovať staré, zabudnuté, z najranejšieho detstva. Pytagorejcov možno pokladať za jeden z prstov, ukazujúcich k pravde. Spočíva v nevyhnutnosti hľadania vlastnej cesty v spleti iných možných. Nietzsche (1991) ich v aforizme Rečnická škola charakterizoval takto: „*Když člověk celý rok mlčí, zapomíná žvanit a učí se hovořit. Pytagorejci byli nejlepšími státníky své doby.*“

Kvôli umocneniu pôsobenia mlčania a ticha odchádzali duchovne hľadajúci oddávna aspoň dočasne do samoty, dávajúc prednosť jednoduchšiemu, síce ťažšiemu, ale sebestačnejšiemu životu pred pohodlnejším uprostred civilizácie, ale ochudobneným o autentické vzťahy a hodnoty. Dnešný, často neefektívne hyperaktívny človek, sa samoty bojí. Podobne, ako ticha a mlčania, ktoré by ho mohli priviesť na šmyklavý rebrík autoreflexie. Z neho možno ľahko padnúť do úplného spochybnenia aktuálne žitého života, do zúfalstva, ale po tomto nevyhnutnom páde možno aj vyliezť k pochopeniu toho, že nie sme ničím iným než možnosťou možnosti života nielen tou jednou, ktorú žijeme, či v ktorej mrieme (Kierkegaard, 1969; Lorenz, 1990). Strach z mlčania a zotrúvanie v tichu nás ale takto vedie k neustálemu potvrdzovaniu platnosti Budhovych slov, že život je utrpením. Možno sú tieto prejavy paradoxnou obrannou reakciou na nadbytok reflexie smerom von, ktorým si zatarasujeme cestu k reflexii smerom dovnútra, takú potrebnú pre harmonický život, snahou vymaniť sa z reflexie vôbec? Súc príliš zaujatý vonkajším svetom a účelmi, ktoré mu chceme vnútiť, nedokážeme vidieť a rešpektovať jeho prirodzený poriadok, „naučovať potrebám bytia,“ a to ani svojho vlastného,

či ľudského vôbec, nehovoriac už o mimoludskom. Sami neznesúc ticho, nútime novorodiatka pri príchode na tento svet kričať, namiesto toho, aby dýchali (Leboyer, 1991). To, čo nás stíha v podobe ekologickej krízy, je takto neuniknuteľnou sudbou človeka necitlivého k potrebám bytia, neslobodného, ale klamúceho sa ilúziou slobody, človeka, ktorý v túžbe po ovládaní a kontrolovaní všetkého živého i neživého máločomu necháva prirodzený priebeh (Buber, 1969).

Zenoví majstri tvrdia, že počas meditačných sedení počuli, dokonca „očami“ hovoriť mimoludské bytosti. (Nagatomo, 1988). Svedčia o tom, že mimoludské bytie hovorí a my ho môžeme počuť, vnímať jeho potreby. Aj keď budeme zenovú skúsenosť považovať len za básnickú metaforu, bytie k nám predsa len hovorí. Pre naše stále krehkejšie duševné zdravie tak prepotrebnou „koktavou“ rečou krásy, harmónie, pravdy. Ak sa stíšime (ved aj v rozhovore s ľuďmi, ak chceme počúvať, ak sa chceme dozvedieť, musíme zmĺknúť), dokážeme ju vnímať a prostredníctvom nej azda aj potreby bytia. Vlastného i bytia mimo nás. Ak bytiu nenačúvame, ale stavíme jeho „hlasu“ do cesty nepreniknuteľnú clonu našich technických hlukov a kolobeh našich myšlienok a aktivít, zameraných na vlastnenie vecí, necháva sa počuť aj proti nášmu chceniu. Potom už nešepká nezvučným hlasom, ale kričí. Rečou neuróz, civilizačných chorôb stíhajúcich ľudí, živočích i rastliny, rečou ekologických katastrof.

Čomu nás môže naučiť mlčanie zenových majstrov? Aké inšpirácie nám môžu poskytnúť na zlepšenie environmentálnej situácie Zeme? Máme sa od nich naučiť práve mlčaniu? Spočívajú ich poslanstvo v tom? Mlčaniu, ktoré je očakávaním stretnutia s ty, v ktorom dávame bytiu šancu, aby jeho prirodzené potreby dosiahli nášho sluchu? Ale čo ak je nami deformované bytie (naše vlastné, i to mimo nás) dnes už len deformovanou „rečou“ schopné „hovoriť“ k nášmu deformovanému sluchu o svojich deformovaných potrebách? Ak cez ponorenie sa dovnútra intuitív-

ne nepostrehneme prirodzený poriadok, pretože sme ho narušili? Aj keď narušili nemusí ešte znamenať zrušili. K riešeniu otázky záchranu života na Zemi však nepostačí len intuitívny vnor. Treba aj rozumom pochopiť miesto človeka v prírode, poznať dôsledky ľudskej činnosti na ňu (aké chcené či nechcené dôsledky ten-ktorý zásah vyvolá) i pochopiť a poznať seba ako živočícha s podobnou pudovou výbavou ako majú ostatné živočích. Rovnako ako prílišná reflexia orientovaná smerom von môže v konečnom dôsledku viesť k nečinnosti, aj jednostranná reflexia smerom dovnútra môže mať ten istý výsledok. A to v dobe, keď „*samotný faktor času má etickú hodnotu*“ (King, Schneider, 1991), v dobe, ktorá si nevyhnutne žiada čin. Pasivita z nadbytku reflexie smerom von (kritizovaná Kierkegaardom) je charakteristická pre našu západnú civilizáciu, pasivitu druhého typu - z pohltivosti vlastným vnútrom - často nie neoprávnene vyčítame východným filozofickým prístupom. A tu sa zenový prístup k životu javí ako pokus o nastolenie rovnováhy medzi oboma v záujme života samého. Pokus, cez žitie jedného extrému, aspoň dočasné, prekonať druhú v živote prevládajúcu jednostrannosť. Zdôraznením mlčania vo svete plnom nefunkčného, neskutočného hovorenia o tom, čo sa často ani nedá vypovedať, čo sa dá iba prežiť alebo neprežiť, nastoliť skutočné, bytostné hovorenie. Rozprávanie nie pre hovorenie samé, pre prehlušenie ticha, z neistoty, z nepokoja, ale funkčné! Prostredníctvom dlhodobého „nečinného“ mlčanlivého a tichého sedenia, posilňovaného taoistickým presvedčením, že pokoj je pánom činnosti, vo svete horúčkovo aktívnom dospieť k bytostným činom, tým najobyčajnejším, najjednoduchším a najjednoduchším, avšak potrebným na zachovanie života. Cez dlhodobé obrátenie sa do seba (po dlhodobom pohltení vonkajším svetom) nastoliť harmonické, automatické, „kyvadlové“ prepínanie sa, či skôr súčasné „fungovanie neroztriedenej jednotnej pôvodnej mysle“, mysle netriedenej medzi von a dnu, medzi minulosť a bu-

dúcnosť, medzi myšlienky a slová, medzi slová a činy.

Zenové konanie, ako o tom svedčia mnohé kóany (napr. Zen v každej minúte, 1991), nie je konaním, kde by chýbala orientácia smerom von. Nao-pak, je to úplné, celostné uchopenie, postihnutie situácií i detailov, vďaka zameranosti na prítomný okamžik intenzívnym pochopením, čo treba robiť. Tu a teraz. Pre bytostné konanie v zene je nevyhnutná bezprostrednosť, nezataženost nijakými myšlienkovými koncepciami, schémami, minulým konaním či odkladaním života do budúcnosti. V zene sa žije tu a teraz práve to, čo je tu a teraz. Naplno, celou bytostou, súčasne však pokojne, bez chaosu, ktorý vedie k zbytočným stratám energie. Za zdôrazňovaním neprenosnosti skúsenosti zaznieva aj neprenosnosť žitia svojho života na niekoho iného, neprenosnosť zodpovednosti za svoje činy či nečinnosť, nemožnosť delegovania činu, ktorý musím urobiť ja tu a teraz na niekoho iného.

Pozoruhodný je dôraz zenového budhizmu na estetický aspekt, na nesamozrejme-samozrejmú krásu všetkých východov a západov slnka, ktoré sa viažu k životu. Život sa žije ako umenie a cieľom je tvorivé vzťahovanie sa ku všetkému, čo prináša. Kóany nie sú svojrázne učebné pomôcky, prostredníctvom ktorých možno dosiahnuť osvietenie. Tento stav je sotva dostupný každému, nie je však cieľom samým pre seba, ale pre život. Osvietenie je v podstate novým prístupom k svetu a k životu, zmenou poradia hodnôt. Svet i život sú večnou hádankou, pred ktorou stojíme. Mnohé životné problémy sú neriešiteľné alebo aspoň zdanlivo neriešiteľné. Zdalo by sa, že preto je zákonitá prítomnosť rezignácie, zúfalstva a iných deštruktívnych negatívnych pocitov a stavov. Zen so svojimi kóanmi odmieta akékoľvek kapitulantské postoje. Neriešiteľný problém je neriešiteľným len z hľadiska našich zaužívaných, skostnatých logických prístupov. Ak dokážeme vyjsť zo svojej schémy uvažovania, zmeniť uhol pohľadu, vyvstanú pred nami nečakane nové cesty riešenia, problém uvidí-

me v úplne inom svetle. Toto je, zdá sa, zmyslom zenového osvietenia a všetkých pomocných techník, ktoré k nemu vedú.

Zdôrazňovanie života žitého ako umenie tu nie je kvôli nejakému vonkajšiemu efektu, ale azda preto, že umenie v istom zmysle opakuje, napodobňuje prirodzený poriadok bytia, v ňom obsiahnutú harmóniu. Takýto život môže byť súzvučný s bytím, nenarúšať, alebo len minimálne narúšať prirodzený poriadok. Za umenie, za oslavu bytia sa považujú mnohé činnosti slúžiace životu - od lukostrelby, kuchárskeho umenia, pitia čaju, cez skrášľovanie obydlija, záhradníctvo a pod. Každá činnosť je zmysluplná, každá má estetický rozmer, ak ho len dokážeme objaviť. Aj nosenie vody, aj štiepanie dreva. Ale načo o tom hovoriť tomu, kto to neprecítil? Tomu, čo za zmysluplné považuje len vytváranie niečoho úplne nového, originálneho, nevidaného, neslýchaného, niečoho, čo svojho tvorcu preslávi? Capra (1989) píše: „*Vykonávanie činností, opakujúcich sa stále nanovo, pomáhajú uvedomovať si prirodzené cykly vývoja a rozpadu, zrodu a smrti, vďaka čomu vnímame dynamický poriadok sveta. Poriadok navodzujúca práca je... prácou nachádzajúcou sa v harmónii s poriadkom, ktorého existenciu vnímame v prirodnom prostredí*”.

Z hľadiska prístupu k životu má hlbší význam aj vyučovanie jednotlivým umeniam. Umeniu samému nemôže nikto nikoho naučiť. Možno naučiť technike umeleckej tvorby i špeciálnym technikám mobilizujúcim a uvoľňujúcim náš tvorivý potenciál. K zvládnutiu tohto však, zdá sa, má bližšie nekonečné množstvo praktických pokusov, než siahodlhé teoretizovanie. Umenie, teda aj umenie života, je vlastne štádiom spontánnosti, štádiom zbavenia sa kľúčovitosti, nechcenia niečoho za každú cenu (a toto môžeme dokázať len my sami, nikto to za nás neurobí), keď dovolíme múzam, aby prostredníctvom nás prehovorili, tvaru, aby sa cez nás stvárnili, životu, aby bol nami žitý.

Ale najdôležitejším, pre našu dobu nedostatkovým tovarom, je bytostná

zaniatenosť prítomná v zenovom živote, osobná zaangažovanosť, schopnosť byť tak úplne pohltentý činom, ku ktorému som dozrel, činom, ktorý na mňa mieril (Buber, 1969), že zabudnem na seba, na svoje ego a stanem sa súčasťou diania, som dianím samým.

Naučiť sa mlčať podľa zen-budhizmu znamená naučiť sa rozhodovať a konať. Po márných hľadániach odpovede našej západnej civilizácie na otázku, ako znie tlesk jednej dlane, by sme azda mohli pristúpiť na zenovú odpoveď, že tlesk jednej dlane je vlastne ticho, nie zvuk. Jedna dľaň netlieska, ale potichu, nečujne robí práve to, čo treba robiť tu a teraz. Pohladí dieťa, zamiesi na chlieb, priateľsky stisne inú dľaň, nakŕmi hladného, zachytí ruku topiaceho sa, či visiaceho nad priepasťou.

Adekvátnou odpoveďou na zenovú tichú výzvu by bol náš vlastný bytostne zaniatený čin v prospech záchrany života. Nečakajúci, kým niekto iný, kým všetci, alebo kým už bude neskoro.

Zdá sa, že po stáročia sme vo svojej snahe udomáčniť sa vo svete, na Západe i na Východe pestovali krajnosti, s občasnými pokusmi o ich harmonizáciu, ktoré však zanikli v celkovej

melódii. Prekonanie environmentálnej krízy si vyžaduje nielen spojenie hmotného potenciálu celého ľudstva, ale predovšetkým aktívnu zaangažovanosť každého jedného z nás, spojenie a tvorivé využitie všetkých pozitívnych výdobytkov duchovnej kultúry. Zen-budhizmus je krokom (cestou?), náznakom, že sa to dá.

Ja jediná som neprehovorila.

Janka Morongová

Literatúra

- Buber, M., 1969: Já a ty. Praha, p. 48, 53-54.
 Capra, F., 1989: Punkt zwrotny. Warszawa, p. 31.
 Kierkegaard, S., 1969: Současnost. Praha, p. 15, 18-19, 31, 60-61.
 King, A., Schneider, B., 1991: První globální revoluce. Bratislava.
 Leboyer, F., 1991: Pôrod bez násilia. Martin.
 Lorenz, K., 1990: 8 smrtelných hříchů. Praha, p. 29-30.
 Myšlienky písané do piesku, 1991: Bratislava, p. 54, 97.
 Nietzsche, F., 1991: Ranné červánky. Praha, p. 23.
 Nagatomo, S., 1988: Analýza Dógenova „Odhrozené tela a myslí.“ In Zen, zv. 2, Bratislava, p. 132.

